

konferencer, og der blev indledt forsøg på at nå frem til fredsforslag, især Stauning viste her sit store organisatoriske talent. På disse konferencer etc. viste der sig hurtigt nogle nuancer de forskellige partier imellem, nuancer der bestod i hele perioden. Grass undersøger dem i alle enkeltheder og med en udførlighed, så man har svært ved at følge den røde tråd. Det der kom ud af dette arbejde var Stockholm-konferencen i 1917, som især var blevet forberedt af den skandinaviske samarbejdskomité (smlg. hertil også Grass' artikel »Arbetarskandinavism 1912-1920 ...« i *Arbog for arbejderbevægelsens historie 4-1974*, s. 55-88). Men også denne kongres endte uden resultat - herom er der ved universitetet i Göttingen afsluttet et arbejde af Jürgen Stillig »*Revolution und Sozialistische Friedenspolitik*«, som dog endnu ikke foreligger trykt.

Men til trods for denne politiks manglende resultater er det ret væsentligt, at den er blevet undersøgt. I første verdenskrig afsluttedes for de fleste socialdemokratiske partier en udvikling; den politik der blev institutionaliseret under verdenskrigen blev bestemt af de kommende årtier. »Borgfredspolitikken« blev det dominerende element. Det er ingen modsigelse hertil, at Socialdemokratiet samtidigt emanciperede sig fra de borgerlige partier ved at forsøge at føre en selvstændig »udenrigspolitik«, som det netop dokumenteres gennem fredsbestræbelserne. For det danske parti er disse kun en del af dens udenrigspolitik i disse år (smlg. f. eks. Hans Flugel: *Den socialdemokratiske parti-ledelse, Alexander Helphand og den II. Internationales fredsbestræbelser 1914-1917, speciale København 1974*).

Bogen er som anført en meget grundig, akademisk afhandling, som man kan bygge videre på. Dens altfor omfattende referater af minimalt divergerende standpunkter hindrer dog en virkelig forståelse for læseren. Det er imidlertid glædeligt, at der med denne afhandling foreligger noget på et af de større sprog om det danske hhv. de skandinaviske partiers politik - som i visse sammenhænge er ret væsentlige også internationalt - så den kan blive inddraget i den internationale arbejderbevægelses historieskrivning.

Gerd Callesen

Sune Jungar: Skandinaviska företag i Sovjetunionen. Sovjetisk koncessionspolitik på 1920-talet. Åbo Akademi, Historiska institutionen. Meddelanden Nr. 3, Åbo, 1974. 241 s.

Det foreliggende værk er et resultat af forf.s undersøgelser over, hvad han kalder de »ikke-politiske aspekter i de nordiska ländernas relationer till Ryssland/Sovjetunionen«. Et centralt spørgsmål inden for dette tema er de skandinaviske virksomheds-etableringer i zartidens Rusland og samme virksomheders samarbejde med de nye magthavere efter Oktoberrevolutionen. I de nærmeste år efter bolsjevikernes magtovertagelse spillede de skandinaviske lande en betydelig rolle i Sovjetruslands udenrigsøkonomiske relationer - man kan i nogen grad se de skandinaviske lande som et åndehul for den belejrede sovjetmagt - og også under NEP-perioden (1921-1928) tog skandinaviske virksomheder del i Sovjetunionens økonomiske udvikling. Det er et aspekt af denne periodes historie, nemlig de skandinaviske erhvervsvirksomheders rolle inden for den sovjetiske koncessionspolitik, der her er gjort til genstand for en nærmere analyse.

De økonomiske forbindelser mellem de skandinaviske lande og Rusland/Sovjetunionen har så godt som ikke været behandlet af den historiske forskning, især ikke i den skandinaviske og kun yderst sparsomt i den sovjetiske forskning. I de senere år har der dog i Sovjetunionen kunnet konstateres en stigende interesse for dette emne.

Forf. har disponeret sit arbejde således, at han først i et oversigtskapitel har behand-

let den sovjetiske koncessionspolitik generelt, derpå redegjort for sit kildemateriale og den tidligere forskning, for derpå i et 3. kapitel at behandle det nye regimes udenrigsøkonomiske forbindelser med de skandinaviske lande i perioden 1917-1928. Først derpå tager han fat på det, der er bogens egentlige tema. Disse indledende kapitler er dog helt nødvendige; emnet den sovjetiske koncessionspolitik har så at sige ikke interesseret den ikke-sovjetiske forskning og er derfor i det store og hele fuldstændig ukendt blandt vestlige historikere. Selv vestlige monografier, der udelukkende behandler Sovjetunionens økonomiske udvikling, behandler ikke spørgsmålet når bortses fra et enkelt værk om den vestlige teknologiske andel i den sovjetiske udvikling. Det samme må siges at gælde emnet de skandinavisk-sovjetiske økonomiske relationer i den pågældende periode.

Sigtet i undersøgelsen er dobbelt: Jungar tilstræber ikke blot at kaste lys over den generelle sovjetiske koncessionspolitik ved at undersøge arten og omfanget af de koncessioner, sovjetregeringen udstedte til skandinaviske virksomheder, og ved at diskutere de bagvedliggende sovjetiske motiver; han har også villet se på de skandinaviske foretagenders interesser og motiver. Ved besvarelsen af begge spørgsmål har forf. mødt vanskeligheder, idet han i vidt omfang ikke har kunnet få adgang til formentlig relevant materiale. På sine henvendelser til private virksomheder, som har haft (og undertiden stadig har) sovjetiske koncessioner har forf. fået enten afslag eller undvigende svar, dog med en enkelt undtagelse: Det Sibiriske Kompagni, hvis arkiv findes på Hjerl Hede. Hovedparten af det benyttede materiale stammer derfor fra de skandinaviske landes udenrigsstyrelses akter om de økonomiske forbindelser med Sovjetrusland. For nogle virksomheders vedkommende findes der et righoldigt materiale i de udenrigsministerielle arkiver, mens de foretagender, der i hovedsagen selv besørgede kontakten til de sovjetiske myndigheder, naturligvis kun har afsat få spor. Dette materiale er altså meget ujævnt. Hertil kommer yderligere et vigtigt materiale fra forskellige erhvervsorganisationer, først og fremmest fra Sveriges Allmänna Exportförening og fra Industrirådet i Danmark. Disse og flere andre organisationer engagerede sig kraftigt i spørgsmålet om genoptagelsen af de økonomiske forbindelser med Sovjetrusland.

Af sovjetisk kildemateriale har Jungar benyttet de konkrete oplysninger, der findes i sovjetiske fremstillinger om den sovjetiske koncessionspolitik; herudover har han fundet nyttige oplysninger i den samtidige sovjetiske presse (inkl. de specialiserede tidsskrifter), i samtidige årsrapporter fra sovjetregeringen samt i diverse offentliggjorte sovjetiske aktpublikationer vedrørende den økonomiske politik. Derimod har Jungar ikke kunnet få adgang til de sovjetiske arkiver, selv om disse - hvad de sovjetiske arbejder viser - indeholder et righoldigt materiale om emnet.

Forf. gør selv udtrykkeligt opmærksom på mangelen på førstehåndskilder til belysning af virksomhedernes og de sovjetiske myndigheders beslutninger. Selv om han i nogen grad har kunnet kompensere for sin manglende adgang til sovjetisk arkivmateriale ved benyttelse af de sovjetiske offentliggjorte kilder og fremstillinger, viger han ikke tilbage for at betegne sit sovjetiske kildemateriale som »bristfälligt«. Han har i øvrigt adskillige kritiske bemærkninger om den sovjetiske historiske litteratur, som han finder alt for stærkt optaget af Lenin-exegese, og influeret af regeringens skiftende politik. Desuden mener Jungar, at sovjetiske historikere er tilbøjelige til at drage generelle konklusioner uden at overveje repræsentativiteten af de udtalelser, de bygger på.

Det er dog ikke desto mindre lykkedes Jungar at fremlægge et solidt pionerarbejde. Med udgangspunkt i den expansion på det russiske marked, som det skandinaviske erhvervsliv indledte i tiåret før Oktoberrevolutionen - en expansion som ikke mindst nød godt af, at tysk kapital som følge af krigen blev trængt tilbage - og det bratte brud heri, som bolsjevikernes magtovertagelse betød, gør forf. rede for den interesse, det nye

regimes erklæringer om muligheden for fortsat udenlandsk økonomisk aktivitet i Sovjetrusland vakte i skandinaviske foretagerkredse. Motiverne var forskellige: hos nogle dominerede ønsket om ad koncessionsvejen at få frigjort i det mindste en del af den i Rusland investerede kapital; hos andre var det mere et ønske om at have en observationspost i Sovjetrusland og et godt udgangspunkt for ny expansion, når – som man håbede – bolsjevikkerne inden længe havde spillet fallit; atter andre forestillede sig, at sovjetstyret under en eller anden form ville holde, men at udenlandsk deltagelse i udviklingen af et mere moderat Sovjetrusland ville blive et permanent fænomen.

Fra sovjetisk side var man især interesseret i samarbejde med udenlandske virksomheder, som kunne tilføre Sovjetrusland kapital, og som ville (gen)optage en produktion i selve Sovjetrusland eller bidrage til at frigøre russiske naturrigdomme. Derimod var man ikke interesseret i arrangementer med udlændinge, der blot ville forøge importen af færdigvarer til landet.

Blandt de skandinaviske virksomheder på koncessionsbasis inden for industrisektoren var den svenske SKF den vigtigste, men også ASEA spillede en betydelig rolle. Blandt virksomheder med lang erfaring for samarbejde med russerne, og som opnåede vigtige koncessioner, hæfter forf. sig især ved Store Nordiske Telegrafelskab. Dette selskabs koncession – som løber den dag i dag – var den første, der blev givet, efter at sovjetregeringens nye koncessionspolitik var blevet udarbejdet i november 1920. Dette arrangement var også bemærkelsesværdigt derved, at det kom i stand på trods af en manglende normalisering mellem den sovjetiske og den danske regering. Inden for virksomheder, der tog sigte på på koncessionsbasis at udnytte sovjetiske naturrigdomme, gjorde især norske selskaber sig gældende inden for skovbrug, sælfangst og hvalfangst. Det tidligere omtalte Sibirisk Kompagni (dansk), der allerede før revolutionen havde spillet en betydelig rolle for udviklingen af en russisk (sibirisk) smørproduktion og -eksport, fik en koncession på genoptagelse af denne virksomhed i 1920'erne.

Blandt de felter, hvor skandinaviske foretagender søgte at gøre sig gældende, var også den sovjetiske udenrigshandel. Her var det overvejende danske firmaer, der viste interesse. Jungar nævner de sovjetiske planer (måske en for kategorisk benævnelse!) i 1920 om at skabe et stort udenrigshandelselskab i Danmark og på denne måde anvende dette land som murbrækker i arbejdet på at opnå handelsforbindelser med andre vestlige lande. Forf. omtaler i denne forbindelse både Transatlantisk Kompagnis via strømmænd førte forhandlinger om et »International Clearing House« til finansiering af sovjetisk udenrigshandel og de forhandlinger, ledende sovjetiske politikere sideløbende førte med Sibirisk Kompagni. Efter den danske regerings afbrydelse af forhandlinger med sovjetregeringen om en handelsoverenskomst i 1921 tog firmact Th. Jensen påny spørgsmålet op om en koncession for et blandet dansk-sovjetisk selskab til at drive udenrigshandel på Sovjetrusland.

På grund af den omtalte brist i kildematerialet har det været svært at nå til nogen konklusion om, hvor stor en rolle skandinaviske virksomheder spillede i den samlede koncessionsvirksomhed. For et enkelt finansår – 1926/1927 – var dog alene den svenske andel af fabriksindustrikoncessioner over en fjerdedel. Forf. er heller ikke i stand til at fremsætte nogen generel vurdering af, om og/eller i hvor høj grad det lykkedes de skandinaviske virksomheder via koncessioner at få kompensation for de tab, de led ved de sovjetiske nationaliseringer. Et spørgsmål, som forf. ikke tager op, og som måske også falder lidt uden for denne undersøgelses rammer, er, hvor meget de skandinaviske virksomheders deltagelse i den sovjetiske økonomiske udvikling betød for de skandinaviske hjemlande.

Fra sovjetisk side brugtes koncessionspolitikken både til at opnå økonomiske og poli-

tiske fordele; økonomiske i kraft af den know-how og kapital, de udenlandske virksomheder tilførte Sovjetrusland; politiske ved at gøre de skandinaviske foretagere interesseret i at lægge pres på deres regeringer for at få relationerne til det nye styre i Rusland normaliseret. Kæp-og-gulerod metoden blev hyppigt anvendt: uden en overenskomst med den pågældende regering – ingen koncession. Men som berørt under omtalen af Store Nordiskes koncession: hvis sovjetregeringen var tilstrækkeligt interesseret i samarbejde med et udenlandsk selskab, kunne der opnås koncessioner uden regeringsoverenskomst med selskabets hjemland.

Det foreliggende værk er ifølge forordet blot en delstudie af et større anlagt projekt om skandinaviske virksomhedstableringer i Rusland. Man må håbe, at Jungar snart får mulighed for at offentliggøre yderligere studier om dette emne. Det her omtalte skrift er en god appetitvækker.

Bent Jensen

Otto Didrik Schack: Aufzeichnungen. Die deutsch-dänischen Bücher. 7. Christian Wolff Verlag, Flensburg. 1972. 194 s., ill. DM 5,60.

Lensgreve Otto Didrik Schack (1882–1949, fra 1920 amtmand over Tønder amt) efterlod sig omfattende, kun delvis gennemarbejdede optegnelser, som redigeret af sønnen Hans Schack udkom hos Gyldendal i 1970 i anledning af 50 året for genforeningen. En redegørelse for materialets art og for udgivelsesprincipperne gives i indledningen til originaludgaven og – i stærkt forkortet form – i forordet til den tyske udgave. Bortset fra en kort slægtshistorie spænder optegnelserne i tid fra ca. 1913 til 1949, dog med lakuner, og de består dels af sammenhængende fremstillinger, udarbejdet på forskellige tidspunkter (fra 1913), dels af nogle gengivelser af forf.s taler – naturligvis også den berømte genforeningstale på Dybbøl Banke den 11. juli 1920 – af korrespondancebrudstykker og af dagbogsoptegnelser, de sidste navnlig fra årene 1945–49. Originaludgaven er desuden forsynet med et meget beskedent, ikke altid korrekt noteapparat, som i den tyske udgave optræder lejlighedsvis og i endnu mere beskåren form som parentetiske indskud i teksten. Til gengæld har denne udgave en indledning ved Troels Fink, der på få sider skitserer forfatteren og hans samtid.

Værdien af O. D. Schacks optegnelser ligger ikke deri, at de kaster nyt lys over de dele af det nationale arbejde i Nordslesvig, som han har deltaget i (Landeværnet, Vælgerforeningen, Amtet). Med deres mange, undertiden næsten pludrende svinkeærinder er de næppe heller underholdende memoirelæsning, selv om de ofte er krydret af selvironi. Forfatterens hensigt med bogen har derimod været, at den skulle belyse hans »grænsesind«. Grænsesind er da også originaludgavens titel.

Det kan være lidt svært at få hold på, hvad dette udtryk dækker, vel navnlig fordi det i den O. D. Schackske udformning også rummer træk, der snarere end i en grænselandsituation bunder i slægtsarv og personlighedsstruktur. Væsentlige bestanddele er dog – foruden en forankring i dansk og tysk kulturarv – en til det yderste nøjeregnende retfærdighedssans og en vidtdreven følsomhed for et grænselands indviklede og omskiftelige nationale problemer, en trang til at ville se en sag også fra modpartens side. I øvrigt var forf.s nationale engagement stærkt, om end det havde et tyngdepunkt i et dansk liv i grænseegnen, mens han kunne være på vagt over for kongerigske danske. Udviklingen i Nordslesvig i de første år efter befrielsen fyldte ham med bitterhed.

Den tyske udgave af Schacks Grænsesind udgør bind 7 i serien d+d-Taschenbücher, som 1968–74 udkom i Flensburg, redigeret af Troels Fink, H. P. Johannsen og Hartwig Schlegelberger. Serien sluttede med et bind om maleren Emil Nolde (1867–1956), lige-